

Malthusianizam u hrv. literaturi.

(Svršetak.)

Fra Ante Cikojević.

Slabost majke.

U Francuskoj je publika dorasla za malthusianistički nemoral, stoga se tamo o njemu otvoreno govori. Javne skupštine za propagaciju ove sramote nisu ništa novo ni čudno. Stoga zagovornicima njegovim nije ni potreba da izmišljaju kojekakove razloge, da se za njih sakriju. Drugačije pako mora biti ondje, gdje još javni život osjeća duševna načela, i gdje još čuti prirodni sram. Tamo javni život ovakov postupak osudjuje, pa ga se ne može proširivati bez kakovih barem fiktivnih razloga. Kao jedan od takovih krajeva može se smatrati i naša Hrvatska. Istina i u našoj domovini imade zla na nekim mjestima, napose u Slavoniji, no zato ipak možemo reći, da je svijest cijeloga hrvatskoga naroda uopće protivna takovim protunaravnim činima i da ih on sa prezirom odbija. Stoga ne bi onako gola propaganda, kao što biva u Francuskoj, ovdje uspjela. Treba ju dakle našoj javnosti zaviti u prividne razloge, a jedan od tih jest: slabost majke. Jer, razumljivo je i nešto naravno, da muž žive i druguje sa svojom ženom u ugodnosti, ali žena često puta teško nosi začeto dijete, slabi zdravljem itd.; onda nam kažu: u takomu slučaju neka se izbjegne radjanju i začecu. Tu je malthusianizam slobodan i dopušten!

Tako nam očitо govori dr. Spitzer u „Liečničkom Viestniku“:²⁷ „Ako vidimo, da tjelesna snaga koje žene sve više opada, pošto su porodi česti, a oslabljeno tijelo ne može da to izdrži, zašto se ne bi smjelo podavanjem takova sredstva barem to postići, da bude veća pauza kod roditelje između pojedinih poroda?“ Moramo priznati, da takovo argumentiranje

²⁷ Vidi „Liečnički Viestnik“ god. 1914. br. [12].

često kod publike upaljuje. Obično ljudi površno sude u nekim dubljim prirodnim stvarima. Ta je površnost još jača, kada vidimo bol, nevolje, trpljenje itd. Nekako naravno i spontano naša sklonost na samilost uobličuje nam pred očima prividne razloge i onda ih vidimo mnogo većima i snažnijima, nego li u istinu i jesu. Tako pod tobožnjom zaštitom njihovom širi se nemoral i rastače društvo ljudsko. Sjegurno su i oni neospornjani ali prividni Spitzerovi razlozi barem nekoga zaveli, koji nije bio kadar da prodre u njihovu ništetnost.

Da noseća majka slabi, to je stalno. Nije moguće da žena, koja pod svojim srcem nosi dijete, bude jednako krepka, okretna i snažna, kao da ga i ne nosi. Zar ona ne daje svomu djetetu od krvi svoje, svoje snage i svoga života?

Ali napokon to mora biti. To je zadaća njezina, koju joj nameće narav i zvanje njezina materinstva. Žena je mogla ostati slobodna i mogla je izbjegnuti teškoći radjanja, jer je mogla ostati u djevičanskomu stanju. Ali kada nije ostala u tomu, nego je odabrala drugo, onda mora prama zahtjevu toga i živjeti. Svako stanje ima svojih pogodnosti, ali ima i svojih teškoća. I tko hoće pogodnosti toga stanja, mora ujedno htjeti i njegove teškoće. N. pr. djevojačko stanje lijepo je, idealno je pogledom na slobodu i mladenačku svježost. Ali i djevojačko stanje ima svoju teškoću. Ima napasti i moralne pogibelji i zasjede. Imade samotnost i upućenost na samu sebe. A ta samotnost i upućenost osobito biva teška, kada se pomisli na starost. Teško je u toj dobi biti, a uza se ne imati srca, koje je zajedno s tobom jedno srce! Teško je u tim danima ovisiti o tuđoj ruci.

Isto tako i ženidbeno stanje ima svojih i teškoća kao i pogodnosti. Pogodnost je imati lijek svojoj slabosti i time izbjegnuti moralnim pogibeljima i zasjedama. Pogodnost je naći jednu dušu i jedno srce, koje je s njezinim srcem i dušom njezinjeno. Pogodnost je naći svoj razgovor, svoje utješjenje i najvjernijega prijatelja, koji me ne će ostaviti, dok se sa životom ne rastavim. Ali i teško je breme ovoga stanja, osobito pogledom na djecu i na brige, koje se poslije porodjenja oko njih imaju. Nu što zato? Ako su draga dobra ženidbenoga stanja, moraju biti drage i teškoće njegove, jer i te teškoće ženidbeni stalež sobom nosi. Jedno bez drugoga ne može biti. Iako bi bilo komotno reći: ja ne ću raditi, ja ću spavati

i veseliti se, a moje imanje neka jednako stoji i neka ne propada. Ali to ne može biti. Tko hoće da mu imanje ostane u snazi, ne smije ležati, već mora raditi. Isto tako jako bi komotno bilo, kada bi jedna žena rekla: ja hoću sve pogodnosti ženidbenoga života, ali ne ću tereta njegovih. Priroda nije nigdje tako raskošna, da je čovjeku dopustila takovo bezbrižno ljenčarenje. Pače tako ljenčarenje značilo bi smrt. Trpljenja su, rekao bih, konstitutivni dio ljudskih snaga. Trpljenja podžiju i probudjuju na život i one snage, koje bi valjda bile ostale zakopane.

Nešto slična opažamo i u prirodi. Žestoka zima nije ugodna, pa ipak je potrebna, jer kada ledom protrese zemlju, ona se bolje na proljeće okiti cvijećem i travom. Led ju dakle nije ubio, zemlja je pače postala jačom i snažnijom, nego je, rekao bih, prije bila.

Tko bi mogao reći, da čovjek može proživjeti cijelu zimu u ledu bez kuće, a često puta i bez dovoljne hrane. A ipak vidimo, da su milijuni ljudi u današnjemu ratu to iskusili. A otkuda im tolika snaga? Dâ, to su one tajne snage ljudskoga organizma, koje su nevolje na život probudile i pomoću njihovom odolijevamo. Nema sumnje, da smo mi vazda snažniji, kada vodimo borbu sa nevoljama života i u tomu se obistinjuje riječ sv. Pisma: „Čovjek je rođen za trud i muku kao što je ptica rođena za let“ (Job 5, 7.).

A kada je ovakov proces kod svih naravnih pojava, zar će drugčije biti sa radjanjem? Radjanje je *κατ' ἐξοχήν* naravni pojav, pa stoga pri nošenju i radjanju djeteta moraju biti boli i slabost majke. Pače tim više moraju biti boli i slabost, čim je viši život, koji po tim bolima dolazi na svijet. Pa kako trpljenje ne ruši uopće prirode, nego se iza toga javlja jača, tako isto i radjanje i s njim skopčano slabljenje ne ruši života majka, nego se poslije toga taj život iznova probudjuje. Stoga često vidjamo žene na oko kao vikor, pa mislimo, da će pri prvomu nošenju i radjanju propasti, a kada tamo, ona je već više djece porodila sa onakim zdravljem, niti se je naša slutnja obistinila.

Mi ne nijećemo dakle, da u radjanju majka ne slabi, ali kažemo, da je to slabljenje *ex natura rei ipsius*, t. j. da to sobom nužno nosi ženidbeno stanje. Kažemo takodjer, da je to slabljenje sa ostalim svim posljedicama pretjerano. I kada bi

mi priznali slabljenje žene kao dovoljno načelo neradjanja, onda bi morali izvesti uopće zaključak, da nijedna žena ne bi smjela ne samo često radjati, nego niti rijetko — dakle nikada, jer i s jednim nošenjem i rodjenjem ona slabi i opada. A takodjer i ovaj bi slijedio zaključak, budući da su žene ogromnom većinom u ženidbenom stanju živjele i djecu radjale, stoga bi se morali u čudu pitati: kako je to, da su žene ipak mogle toliko vremena živjeti i djecu radjati? Kako da nisu pomrle za kratko vrijeme, kad je radjanje djece tako pogibeljno za majku, kako to strukovnjak dr. Spitzer tvrdi?

Moramo konstatovati neke čudnovate činjenice kod modernih ljudi. Naime, kada se radi o velikoj zadaći žene, o onoj radjanja, onda nam iznose njezinu slabost i opadanje, ali kada se radi o obožavanju žene, onda se snage te slabe žene iznosi i nad snagu čovjeka samoga. I sve to biva u ime znanosti i znanstvenih proučavanja! Tako nam dr. Spitzer i njegovi drugovi malthuzijanci preporučuju izbjegavanje poroda radi zdravlja žene i njene slabosti, Lombroso nam pripovijeda o velikoj snazi žene, kažući, da je to stara bajka držati ženu slabom, plašljivom, nevoljnom i bez ikakove fizične rezistencije. To je pogriješka, veli on, jer nam kaže statistika i opažanje, kako žena posjeduje toliko fizične snage, da može odoljeti trudu i bolestima jednako kao i muškarac²⁸.

A kako se ove protuslovne tvrdnje slažu? Mi kažemo, da je pretjeranost i kod jednih i kod drugih. I zaista, kako da nam nametnu svoje tvrdnje kao dogmata oni ljudi, koji svijetu prodaju kao istinitu činjenicu, da naše Hercegovke potežu ralo mjesto volova?²⁹

Nego dr. Spitzer svjetuje Hrvatskoj ovakovu nemoralnost radi zdravlja, a kao liječnik znade i morao bi znati, da je upravo njegov savjet ubitačan po zdravlje. Uopće, zdravlje svake osobe mnogo ovisi o zdravlju duše. Čovjek je od duše i od tijela. Ali ova dva elementa nisu tako spojena, da je svako za se i da su se kao slučajno našli zajedno. Tu je jedinstvo osobno, jedinstvo supstancijalno. Od tuda dolazi i jedinstveno djelovanje u čovjeku. Djela duše ne ostaju bez upliva na tijelo, a djela

²⁸ Lombroso: Caratteri della femminalità, Torino 1909. Fratelli Bocca editori str. 153.

²⁹ „In Erzegovina tirano l'aratro invece dei buoi“. Lombroso, op. cit. str. 155.

tijela ne ostaju bez upliva na dušu. Zdravo stanje duše doprinosi zdravlju tjelesnomu, a zdravlje tjelesno doprinosi bistri i snazi duše.

Ako ovo uopće vrijedi, to pogotovo vrijedi i opaža se kod sv. Čistoće. Čistoća duše osobito doprinosi snazi tjelesnoj, a snaga tjelesna u takovu čeljadetu biva osobito na uslugu duhu. Stoga je, kažu, virginitas-djevičanstvo i izvedena iz riječi viror, a to će reći: snaga, bujnost. Time nam se ujedno kaže, da nečistoća pali košto žega sve pali, da ubija, ništi.

Zar nismo vidjeli mladost zdravu i bujnu, kako na jedan mah zaostaje u svomu razvoju; postaje mršava, blijeda i stane na licu nenaravno nositi sliku smrti? Tko je tu tužnu sliku stavio na ono prije bujno i cvatno lice? Nečistoća!

Nemoral je uvijek čovjeku protunaravan, stoga se vazda čovjeku i osvećuje. Takov nemoral osvećuje se i onima, koji su inače u ženidbenom stanju. Po općenitomu sudu liječnika maltruzianizam izlaže majku velikomu zlu tjelesnomu, niti imade nutarnje bolesti (morbus uteri), koju ne bi roditeljski onizizam prouzročilo. Eschbach pače navodi dr. Bergereta, koji veli, da je on do 20 vrsta bolesti konstatovao na ženama zbog ovoga nemorala, a to je naravno, veli on: "l'uterus subit une stimulation des plus énergique; il entre dans un nouveau genre de vie.... Or quand tous les ressorts organiques ont été ainsi tendus au plus haut degré ou supprime tout à coup l'element, qui devait servir de point d'appui et de résistance; on fait agir tout cet ensemble de forces les plus précieuses de l'animalité dans le vide".

A ovo je sve naravno i razložito. Narav ima svoju redovitu zadaću i svoj redoviti put, da svoju zadaću izvrši, pa ne trpi, da ju se u njezinu putu priječi, ili da se s njome igra i ruga. Pa tko smije da se ruga ili priječi ono, što je Bog odredio da bude, kad biva? U ostalom svaka ugodnost u ovomu životu traži i svoj kontribut u trpljenju, pa ako neko ne će majčinstva i truda i boli, koje su s njome spojene, mora htjeti razne bolesti preko cijeloga života.

Zašto nam dakle govorite o propadanju žena, kada te propasti na svijetu ne ima? Zašto nam se javljate u ime znanosti kao branitelji zdravlja i propisujete sredstva za to, kada ste svojom naukom napadači na to zdravlje, i kada ga vaša sredstva u temelju ubijaju?

Zlo zaradi dobra.

Dosada smo uopće govorili o zadaći radjanja i njegovom uplivu na zdravlje žene. Ali ipak moramo priznati, da majčinstvo u pojedinom slučaju može biti na uštrb zdravlja majke, pače može biti očito pogibeljno za njezin život. A što onda o tavovim slučajevim da rečemo? Da li ovakove okolnosti opravdavaju malthusianizam? Zar ćemo pustiti da majka umre?

Valjda takove slučajeve i ističe dr. Spitzer sa svojim drugovima.

Na ova pitanja mi odmah ističemo etično načelo: non sunt facienda mala, ut eveniant bona. Malthusianizam je zlo, etično zlo, i nikada ne može biti dobar — a onda nikada ne može i ne smije biti dopušten.

Mi ćemo to u kratko dokazati: Za svako dobro djelo najmanje je dvoje potrebno — naime: mora imati objekat dobar, oko koga se ono okreće i takodjer dobru nakanu, svrhu. Prva dobrota zove se objektivna dobrota, druga pako zove se dobrota svrhe (finis). Bez prve dobrote ne možemo nikako zamisliti ni jedno djelo ljudsko dobro, jer ta dobrota biva djelu njegova prva dobrota, ili kako sv. Toma veli, specifična dobrota.⁸⁰ Stoga on tu dobrotu ispredjuje sa formom. Kao što naime forma postavlja svaku stvar u njezinu specifičnu vrstu, tako isto i ova objektivna dobrota daje ljudskomu činu njegovu specifičnu narav.⁸¹

Ali ne možemo zamisliti dobrog djela ni bez druge dobrote. Onaj, koji nešto radi, mora da ima i dobru namjeru, ako hoće da njegovo djelo bude pravo i dobro djelo. Dakle mora imati razlog, motiv, zašto će ono djelovati, i taj razlog mora biti plemenit, krjepostan. Inače, to bi djelo bilo ili bezumno, ili grijешno. Inače, takov čin ne bi bio dostojan čovjeka.

Odatle nužno slijedi, da bi učinilo nedopušten i nemoralan čin onaj, koji bi tražio jednu stvar objektivno dobru, ali sa namjerom opakom, naime: da s njome postigne nešto, što je nemoralno i nedopušteno. Onaj nemoral, koji se nalazi u njegovoj duši, ili u njegovoj namjeri, nije ostao samo u namjeri,

⁸⁰ Ovim ne mislimo prejudicirati mišljenju Skota, koje i sv. Alfonso zove „planior est et facilius“. Usput ističemo, da se ove dvije nauke medju sobom ne kose, nego jedna drugu popunjuje.

⁸¹ Sv. Toma, Summa theol. 1. 2. q. 18. a. 2.

nego se je protegao i na objekat i opoganio ga je. Isto tako događa se naprotiv, kada bi netko tražio opaku stvar u namjeri da s njome postigne nešto dobra. Istina, namjera je u sebi dobra, ali djelo postaje zlo i nemoralno, jer onaj nemoral, koji se nalazi u objektu, ne gubi se, već dapače prelazi i na dobru namjeru i pogani ju.

U oba slučaja djelo je nedopušteno i nemoralno, jer im manjka jedan konstitutivni dio za dobrotu ljudskoga čina. Tu vrijedi načelo: *Bonum ex integra causa, malum ex quocunque defectu.*

Neka nam ovu nauku razjasne slijedeći primjeri:

Netko ukrade stalnu svotu novaca sa namjerom, da sagradi crkvu, ili da dade običnim siromasima milostinju. Ovdje je namjera dobra i sveta, ali objekat djela nije dobar, stoga onaj čin ne može biti dobar ni moralan. Naime: namjera sagraditi crkvu ne može učiniti, da ona kradja ne bude kradja, jer zdravi moral ne traži da se grade crkve s ukradenim novcem, nego naprotiv traži, da se u tuđe ne dira. Stoga ona kradja kvari i namjeru, koja je po sebi dobra. Dobro je i zaslužno je djelo sagraditi crkvu, ali nije zaslužno, već zlo je djelo, sagraditi ju s tuđim, s ukradenim novcem. Takova crkva nije na čast i slavu Božju.

Isto tako namjera dati milostinju kojem običnom siromaku ne može učiniti, da ona kradja ne bude kradja. Doro je i kršćanska ljubav traži, da pritečemo u pomoć svomu bratu iskrnjemu i onda, kada on nije u velikoj nevolji, nego samo u običnoj (*necessitas communis*). Ali, to se razumije, da se milostinja daje samo iz svoga vlastitoga imutka. U tuđe dirati za ovu svrhu znači povrijediti tuđe pravo, a na to nas ne može ljubav obvezivati. Naprotiv ljubav općega dobra, društvenoga mira i sklada traži, da poštujemo pravicu i da u tuđe ne diramo. Kad bi to slobodno bilo, što bi onda bilo od ljudskog društva?

Ovo sve vrijedi i o našem pitanju:

Tražiti zdravlje žene, nastojati, da ona izbjegne smrtnoj pogibli i u vrijeme nošenja i radjanja djeteta, to je sve dobro u sebi, i to dobro može slobodno svatko željeti i tražiti. Pače to tražiti biva i etična dužnost, jer nismo gospodari, nego čuvari svoga života.

Ali sloboda, pa i dužnost tražiti zdravlje, ili ukloniti po-

gibelj, ne smije se razumjeti tako široko, da ova sloboda ili dužnost nema nikakove granice. Sve je kod razumnih slobodnih stvorova ograničeno etičkim zakonima. I što se u okrugu etičkih zakona okreće, to nam je slobodno, ali što preko tih zakona prelazi, i što se s njima kosi, to nikako ne može biti slobodno.

Malthusianizam se nikako ne nalazi u okrugu moralnih zakona već on moralne zakone ruši, jer zaprječenje začeca protivi se redu, koji diktuje sama narav. Ovo je dakle sredstvo nisko, nemoralno i svojom nemoralnošću pogani i svrhu, radi koje se upotrebljava. I tako ovim načinom tražiti zdravlje ili odstraniti pogibelj biva nedopušteno i nemoralno.

Željati i postignuti dobru baštinu, to nije nikakovo zlo, pače to je dobro, jer slobodno možemo posjedovati na svijetu imanja vremenita i s njima raspolagati. Ali, je li dopušteno uzeti pušku i ubiti oca, strica itd., da dodješ do onoga posjeda? Nijel. Jer se ne smije činiti zlo, da odatle izadje dobro.

Opaka svrha ništi dobrotu djela, ali zloća objekta ništi dobrotu namjere — a to se potpuno obistinjuje u našem slučaju.

No možda se reče: u ovom slučaju nešto je drukčije, nego u spomenutim slučajevima. Ovdje su sasvim drukčije okolnosti, nego li kada su zaručnici zdravi. U skrajnoj potrebi (*extrema necessitas*) prosto je uzeti od tudjega onoliko, koliko ti je potreba, da se izbaviš iz one nevolje. I to nije kradja. A zar to nije *extrema necessitas*, kada je majka u tako velikoj pogibli? Zašto dakle ne bi bila odgovorena da ne radja?

Primjeri nisu adekvatni, jer majci nije takova potreba, da moramo reći: majka će za stalno umrijeti, ako ne bude tako radila.

U skrajnoj potrebi svaki može uzeti od tudjega, kada svoga nema, onoliko, koliko mu je dosta, da se izbavi iz te potrebe, jer dobra vanjska, t. j. dobra ovoga svijeta vremenita, dana su nam od začetnika naravi za uzdržanje života. A život nam je dan, da ga čuvamo i uzdržimo, dok nas Bog k sebi ne pozove. Po tom narav nam sama kaže, da su nam u skrajnoj bijedi sve stvari na raspolaganje. Niti nas protivna volja gospodara smije u tomu imalo spriječiti.

Ovo pravo skrajne potrebe nije samo pravo društva, kao da bi to samo društvu bilo dozvoljeno, kada se nalazi u skrajnoj

nevolji, nego to je pravo svakoga pojedinca. Pače kada se ovo pitanje spominje, uvijek je govor o pojedincu, a ne o društvu, jer i ne znamo slučaja, kada bi cijelo društvo moglo doći u takovu nevolju, osim možda kada bi se radilo o malim dijelovim društva.

Svaki pojedinac takovo pravo ima, jer svaki posjeduje svoj individualni život, a preko ovoga života posjeduje pravo na sve stvari, kada su one nužne za održanje toga života. Ali sasvim je druga stvar ovdje. Majka nije in extrema necessitate, pa ona može lako sačuvati svoj individualni život i bez da se uteče Spitzerovu savjetu, uporabom sredstva odlična, časna i dostojna čovjeka. A to sredstvo jest uzdržanje! Drugovanje ženidbeno nije nužno za individualni život pojedinaca. Pače taj život može biti i zgodniji i slobodniji ne samo u slobodnomu stanju, nego i u ženidbenomu bez vršenja ovih prava. Primjer svetih ljudi i njihova djevičanska čistoća u ženidbenom staležu, očiti nam je izgled, da ipak vršenje ženidbenih prava nije tako nužno za osobni život svakoga pojedinca, da bi bez toga morao umrijeti. Naprotiv taj im je život osladio dane u zajedničkoj molitvi i razmišljanju najvećih istina. Ono, što neki liječnici govore protiva cellbatu kao tobože škodljivomu za zdravlje, mora se pripisati predrasudama njihova liberalnoga i materijalističkoga duha.

Zašto nam se dakle veli, da je majka u pogibelji života, kada u pogibelj može da ne dodje? Što je bolje, što odgovara duhu jednoga čovjeka: ili ne postaviti djelo, koje te k pogibelji života vodi, a možeš ga ne postaviti, jer propust njegov nije ni ružan ili nečastan — ili pako postaviti to djelo, a onda se poslužiti sramotnim i nemoralnim sredstvom, da se toj pogibelji ubjegne? Zaista ono prvo je i bolje i časnije, pa biva i dužnost, a ovo drugo biva dužnost da se izbjegava. Zašto nam se dakle ne svjetuje ono prvo, što je lijepo, idealno, što je dužnost?! A zašto se svjetuje ovo drugo, što je nisko i gadno, i što je stroga dužnost izbjegavati?!

Znademo, da je naša riječ tvrda gospodi neomalthusiancima. Oni misle, da je ovo svjetovati na nešto velikoga, nešto što nadilazi snage zaručnikâ.

A zašto to nije u snazi njihovoj? Već smo spomenuli, da ih je bilo mnogo, koji su svoje ženidbeno stanje posvetili potpunom svetošću čistoće. Svaka krjepost imade svoje teškoće, a

osobito ova, pa nam je za vršenje njezino potrebita pomoć Božja. Nu tu pomoć Bog je svakomu spravan dati. Pa i ako je uzdržanje skopčano sa nekom teškoćom, ipak ne možemo reći, da to nije u snazi zaručnikâ. Živina nema snage prama takovim činima. No čovjek nije živina; čovjek je gospodar samoga sebe. Inače čovjek ne bi bio čovjekom. Kad bi to tako bilo, zašto bi onda korili djecu, zašto bi kaznili momke i djevojke zbog kakova nemoralnoga djela? Zašto smatramo sramotni čin sramotnim kod svakoga neoženjenoga čovjeka? Ko da se onda i o njima ne bi moglo reći, da je to tražila nužda! da oni nisu imali snage za čistoću! Ali osim ovih, i u samom ženidbenomu stanju često su puta ljudi dužni da čuvaju čistoću. Koliko se puta dogodi, da su ljudi odalečeni od svoje kuće za dulje vremena, a koliko opet puta dogodi se, da teška bolest prikuje uz postelju ili zaručnika ili zaručnicu za duglje vremena?! I u prvomu i u drugomu slučaju svako od njih moraju čuvati čistoću i vjernost ženidbenu. I kada bi bilo ispravno ono, što nam malthusijanci kažu, t. j. da je to nad snagu zaručnika, onda bi to bilo i ovdje nad snagu zaručnika! Ali što bi odatle slijedilo? Zar ne bi time porušili vjernost ženidbenu i pogazili ljubav obiteljsku? Zar to ne bi značilo cijeli svijet napuniti bludom i nečistoćom?

Nije drugovanje ženidbeno radi muža i žene, jer njihov život toga nužno i bezuvjetno ne treba, nego je ono radi multiplikacije, radi društva. A otac i majka podvrženi su društvu, jer su članovi njegovi. Stoga njihovo multiplikaciono djelo mora biti bez povrede društva, komu oni kao članovi moraju doprinostiti.

Istina, da i roditelji imadu svojih prava. Ali baš zato, jer imadu prava, moraju imati i odnosnih dužnosti. Nosilac prava ne može biti, a da ne imade i kakovu dužnost, koja odgovara ovome pravu. Po tomu: ako roditelji hoće svoja prava, moraju htjeti i dužnosti, a to je — prokreacija djece.²²

Nije dakle dopušteno zlo, da se dodje do dobra. Non sunt facienda mala, ut eveniant bona!

²² U ostalom dr. Spitzer i kao liječnik nije smio taj nemoral preporučiti, jer ako majci radi bolesti donosi radjanje pogibelj smrti, jednako će joj donijeti i ovaj nemoral, prama onomu, što smo rekli u prošlom članku.

Siromaštvo i uzgoj.

Da se ovaj nemoral bolje utvrdi i proširi, njegovi zagovornici nisu ostali pri jednomu tobožnjemu razlogu, nego ih iznose sijaset. Između tih razloga stoji siromaštvo roditelja, i s time skopčana nemogućnost, da se djeca zdrava i dobro uzgoje. Kako će, vele nam oni, roditelji uzgojiti svoje dijete, kada oni radi svoga siromaštva moraju ići u radionice i po nadnicama, a dijete kroz to vrijeme nije u rukama roditelja, niti od njih može primiti upute i nauke? U kasno doba noći dodju kući na počinak, ali to kratko vrijeme nije dostatno za duhovnu naobrazbu djeteta, a s druge strane, niti su sami roditelji podnesni za poučavanje zbog truda, koji su onoga dana podnijeli. K tomu treba dodati slabi primjer, komu je dijete bilo cijeli dan izloženo bez svojih roditelja.

Uz ovaj uzgoj duševni dolazi i uzgoj tjelesni. Roditelji, koji imaju veliki broj djece, prisiljeni su da sasvim stisnuto žive i u hrani i u stanu. Hrana im je mršava i slaba, a stan su prinuždeni tražiti tijesan, zadušljiv i nezdrav. Djeca sa takovom hranom i sa takovim stanom moraju ostati slaba i krhljiva, pa je onda bolje takovu djecu ne imati, nego ih imati. Zašto dakle ne bi bilo zakonito i dopušteno zapriječenje začeca?

Dr. Spitzer baš sa ovim razlogom hoće da steče proslitâ za svoju nauku, pače ističe, kako je to u interesu cijele ljudske rase, jer će tako biti jača, zdravija itd.: „I samo tim načinom bit će i ljudska rasa bolja, odnosno zdravstveno naprednija“.³³ S toga istoga razloga i Ellen Key sa nekom bezobzirnošću izriče kao modernu dogmu, da je slobodno ne radjati djecu, ako roditelji nisu u mogućnosti, da ih osobno odgoje, ili ako slabo ekonomski stoje: *il timore di non poter bastare personalmente ad economicamente all' educazione dei figli.*³⁴ Ipak priznaje nemoralnost ovakovih čina u slučaju, kada bi roditelji mogli zgodno djecu uzgojiti.

Mi priznajemo, da je uzgoj djece odviše težak posao i da traži velikih žrtava i briga sa strane roditelja. Znamo također, da mnogi roditelji nisu u mogućnosti da sa svojom dje-

³³ „Lieč. Viesnik“ 1. c.

³⁴ *L' amore ed il matrimonio.* Torino 1909. Prevod Giulia Peyretti. Fratelli Bocca Editori. Str. 132.

com ostanu cijeli dan, i da na njih paze. Tako n. pr. radnik ili radnica mora biti odsutna cijeli dan, samo da zasluži potrebitu hranu, a kroz to su djeca ostavljena samoj sebi. To obično biva u velikim industrijalnim gradovima, gdje je zbog razvijene industrije i radništvo u velikom broju. Ali, ovo nije razlog, koji bi mogao opravdati malthusianizam. Mi znamo, da je malo mučniji uzgoj u ovakovim slučajevima, ali odlučno kažemo, da nije nemoguć. A evo za što: Ako otac i majka podju na radnju, valjda će imati koje drugo starije dijete, komu će preporučiti pasku nad ostalom djecom. Osim toga, pretpostavljamo, da će se u susjedstvu naći koja poštena i pobožna osoba, koju će zamoliti, da bi pripazila na njihovu djecu, da ne bi štogod zastranila. A onda kada u večer roditelji dodju kući, nastavit će sa možda zaostalim uzgojem.

Neka nam se ne reče, da je to sasvim malo za uzgoj. Uzgoj ne traži kvantitet vremena nego kvalitet uzgojnih djela. Niti je majka dužna uložiti cijelo vrijeme na uzgajanje djeteta. To bi bilo nemoguće i onda, kada bi majka cijeli dan bila kod kuće. Nego naprotiv, uzgoj traži, da se dijete poučava svakoga dana u svojim kršćanskim dužnostima za neko vrijeme, i da na svojim roditeljima vidi dobar primjer kršćanskoga života. I kada bi to roditelji samo u večer činili, pa neka je kratko vrijeme, i opet, kada bi dijete vidjelo medju njima sklad i ljubav i strah Božji u njihovoj duši, to bi već dosta bilo za njihov dobar uzgoj. Ni škola nema Bog zna koliko vremena, pa ipak škola upliva i na um i na srce, a zar ne će roditelji moći uplivati i uzgojiti, koji su nešto drugo svojoj djeci, nego li su učitelji učenicima? Neka dakle roditelji ulože zdušno ono vrijeme oko svoje dječice, pa im se ne treba bojati za njihov uzgoj. To je razlog, što češće puta susrećemo radničke i siromašne kućice pune ugodnosti i mira, a djecu i krotku i uljudnu, dočim vidjamo kuće bogatih, kako ne imadu često ni sklada ni duhovne ugodnosti, a njihovu djecu bez ikakove čednosti i uzgoja. To nam je znak, da uzgoj ne stoji u obilnosti vremena za uzgajanje, nego u kvalitetu uzgajanja.

Ako li pako oni ne imadu starijega djeteta, onda je to znak, da obitelj nije još tako brojna, da zbog njezina uzdržanja ne bi majka mogla ostati kod kuće, da se više sa djetetom bavi.

Danas pako osnovani su toliki zavodi baš za tu svrhu, i

tu roditelji mogu slobodno povjeriti svakoga dana svoju djecu, tu će im valjda bolje biti uzgojena, nego li bi ih oni sami uzgojili. A sve to stoji malo, ili nikakova troška.

Nego dopustimo, da svi ovi razlozi ne vrijede, naprotiv da stoje razlozi protivnički, što bi onda odatle slijedilo? Slijedilo bi to, takovi roditelji ne bi smjeli niti jedno dijete roditi! Jer nijedno ne bi mogli uzgojiti, pošto su odsutni od kuće preko dana; ako bi pak jedno mogli, zašto ne bi mogli i drugo, i treće i t. d., tim više, što će starija djeca u tom pomagati roditeljima. Dakle niti jedno! A onda, što bi takova ženidba bila? Zar ne bi to bilo svedjerno udovoljivanje žvinskog nagona? Pače nešto gore nego samo to, jer je kod čovjeka uvijek grijeh, kad nešto biva, što se protivi zakonu prirode i dostojanstvu ljudske naravi.

Hoće se dakle velika doza smjelosti i bestidnosti, kada nam se takova nemoralna sredstva propovijedaju, ter iznose kao nekakova dobrobit čovječanstva. A zašto se gospoda utječu baš ovim sredstvima, sve kad bi i istinite ble umišljene i pretjerane potrebe roditelja? Zašto se ne bi utekli sredstvu, koje je i časno i dično po čovjeka: sredstvu, koje temperira njegove strasti, a obiteljsku ljubav ne ponizuje do gadnosti?

To je sredstvo, koje smo već prije spomenuli — uzdržavanje!

Istina Ellen Key i to spominje, ali kao kršćanski nazor, pa onda nastavlja: per un saguace dell' evoluzione invece la forma stessa non na importanza, ma contano solo le ragioni.³⁴ Dakle za nju bi bila kršćanska čistoća samo neka forma, a ne jadan razlog, krjepost! Svakako je žalosno, da žensko srce nešto takovo može u javnosti ustvrditi. Ali pustimo to, kada toga ne mogu razumjeti ljudi, o kojima bi rekao sv. Pavao: animalis homo. Radje prosljedimo sa prosudjivanjem njihova glavnoga razloga, a taj je teškoća uzgoja.

Mi i opet priznajemo, da je uzgoj skopčan sa teškoćom; da je on teško breme roditeljima, osobito u siromaštvu. Ali treba se spomenuti, da su roditelji nužno na taj uzgoj zvanj, da su to dužni činiti. Nešto će pretrpjeti, a valjda i mnogo, ali za to će biti od Boga nagrađeni. Uzgojni posao biti će im izvor zaslugâ pred Bogom. A na ovomu svijetu imati će mir i zadovoljstvo svoje savjesti, da su živjeli kao ljudi.

³⁴ Op. c. str. 132.

Imanje vremenito često puta nije znak, da porodica mora biti sretna i čestita. Pače to je baš imanje više puta prigoda raspuštenosti porodice. Koliko puta nismo vidjeli djecu bogatih roditelja, kako su razmažena i raskalašena, kako provode bezbrižan život? Takovi često ne znadu, što će reći rad, nauk, što trpljenje i umjerenost. Pa jer u ničemu ne imadu oskudice, stoga i ne čute potrebe, da se u nečem osposobe, kultiviraju. Dok su po školama, obično ih vidjamo medju najzadnjima, a poslije kada stupe u javni život, mjesto da budu na dobrobit društvu, bivaju mu na štetu i na sablazan. Ono pako imanje, koje su baštinili od svojih roditelja, malo po malo opada i poništava se, dok se sasvim ne uništi. Mi ne velimo, da se ovo vazda događa, ali kažemo, da često biva. Ali često se događa sasvim protivni proces kod siromašne porodice. Kada dijete već u prvim godinama svoga života očuti teškoću toga života, onda očuti i dužnost i potrebu, da tu teškoću svlada, ako hoće da mu život bude moguć. Tako kod siromašnoga djeteta zarana se poradja odluka i volja za radom. U tomu radu, gladu, u tomu trpljenju i mučenju razvija se njegova snaga, a volja i značaj stječu stalnost za najviše stvari. Stoga su većinom sinovi siromašnih ljudi u školama prvi u nauku. Prvi dobrotvori čovječanstva i prvi velikani bili su većinom djeca siromašnih potleušica, koja ih je jedva mogla othraniti u njihovu djetinjstvu.

Nije dakle bogatstvo roditelja znak sreće za njihovu djecu, nego je znak sreće u plemenitosti srca, u moralnim načelima, u vjeri u Boga Stvoritelja i u djelovanju prama ovim načelima. A ovo je blago svakoga čovjeka, pa i najveći siromak može do njegova posjeda doći.

Poznajem siromaka čovjeka, koji nije imao — pače niti svoje vlastite kuće. U tako velikom siromaštvu rodio je sedam sinova. Neki su ga sažaljavali i govorili medju sobom: što će od one djece biti? Siromašni roditelji zbilja su se trudili, da ih othrane krvavim žuljevima. No kroz to su svojim primjerom i uputama dali svojoj brojnoj djeci plemenit kršćanski uzgoj. I kada su malo poodrasli, pošli su u svijet za kruhom. Svojim poštenjem, svojim radom stekli su lijepo imanje. Njihovi roditelji provodili su ugodne dane u svojoj starosti, jer su ih njihova djeca svakom vremenitom srećom obasipavala. Bog im je i na ovom svijetu obilno naplatio njihov obiteljski trud. I

sada su oni nekoč veliki siromasi u svom mjestu priznati medju prvim i časnijim ljudima.

Koliko je uzvišenija bila moralka ovih roditelja, nego li je ona, o kojoj nam pripovijedaju neomalthusianci?! Kako bi bilo bolje, uzvišenije, da su i oni slušali onaj glas, koji je govorio sa gore sinajske i u Galileji, a ne iz materijalističke kloake!²⁵

Mi znademo, da dobar stan upliva na zdravlje čovjeka i da je to dobro i sreća imati stan prostran i zračan. Ali nije u stanu sve. Od većega je značaja i upliva na zdravlje moralni život. Svaki dobri mislilac i prijatelj čovječanstva preporučivat će za zdravlje moralan, neprijekoran život kao prvo sredstvo. Gospodin Spitzer, dok je tako brižan za zdravi i prostrani stan radi zdravlja, dotle propisuje jedan od najgrdnijih otrova za zdravlje — a to je nečudoredan život!

Veli nam: zdraviji će biti! Poboľjšati će se uopće rasa! Ali mi u selekciju, kakovu uči dr. Spitzer, nikako ne vjerujemo. Odveć je materijalistička i niska! Čovjek bez krjeposnoga života nije ni tjelesno jak. Istina, krjepost je svojina duše. Ali duša upliva na tijelo i saopćuje mu zdravlje, t. j. mir duše blagoslovno upliva na samo tijelo. Pa kako su stari govorili mens sana in corpore sano, tako se slobodno može i obratno reći: corpus sanum ex mente sana. Stoga su moralni i nepokvareni narodi jači, otporniji prama svakomu trudu i mucu, jer pod uplivom zdravih etičkih zakona u životu, tjelesna se je snaga razvila do najvišega stupnja.

Štedljivost, umjerenost u jelu, piću, sv. čistoća itd., to su uvjeti za zdravlje i pojedinca i obitelji. Zašto nam dakle gospoda malthusijanci ne govore o krjeposnom životu? Zašto se ne ustanu na alkoholizam, koji toliko hara, na rasipnost i na luksus, koji je obuzeo i niže klase? Zašto to ne gledaju satrti u čovječanstvu, pa bi ljudi siromašni mnogo bolje i pristojnije živjeli, a ne uz ove poroke unositi jednu od najgadnijih mana, koja i obitelji i društvu otvara nečasni i smradni grob!

Popustljivost u načelu.

Kaže nam sv. Toma, da je potrebno da ljudska narav, ukoliko ona dosiže angjeosku, ima poznanje istine i spekula-

²⁵ Ellen Key l. c. veli, da nova moralka postavlja nova pitanja na raznim poljima kao: rada, prekršaja, uzgoja a osobito o seksualnomu životu, pa veli: Anche in questo dominio essa non ascolta più la begge del Monte Sinai o della Galilea.

tivne i praktične bez ikakove muke i traženja, jer to mora biti početak svake istine u čovjeku (De Verit. q. 16, a 1.).

Spekulativna načela vazda su stalna i nepromjenljiva, ona su dakle nužna, jer ne mogu drukčija biti nego li jesu. Tako vazda ostaje nužnom, nepromjenljivom istinom, da jedna te ista stvar u isto vrijeme ne može biti i ne biti; da je cijelo veće, nego li je njegov dio itd.

To je potrebno i razložito. Čovjek ne može bez istine biti, a prva načela zapravo su sjeme, kako angjeoski naučitelj veli, k daljnoj istini, do koje možemo doći na ovom svijetu. Kada ove prve istine ne bi bile stalne, kada bi one bile promjenljive, onda čovjek ne bi nikada mogao do istine doći. Istina je jedna, i kao takova nepromjenljiva i nužna, a kako bi moglo dovesti do ove istine jedno načelo, koje je nestalno i promjenljivo?

Ali i načela praktičnoga razuma isto tako moraju biti nužna i nepromjenljiva. Ova načela odnose se na praktičan život, na ljudska slobodna djela. Ona daju svijetlo i put, kojim ljudi moraju krenuti. Inače bi morali ostati u tami, pa ni u pojedinom slučaju ne bi mogli znati, što im valja činiti prama svomu ljudskomu dostojanstvu. Nestalnost i promjenljivost prvih moralnih načela već je sama po sebi tmina.

Ako u ovim načelima ne smije biti ni popustljivosti ni promjene, to je onda jasno, da nije niko ovlašten da u ta načela dira, i da takovu promjenu u njih unosi. Svaka promjena načela uništenje je njihovo — a to će reći: uništenje moralnoga reda i otvaranje vrata nemoralu. Naime: moralni život čovjeka nije u praksi drugo, nego aplikacija silogističkih zaključaka. Da dobijemo 4, uvijek će morati biti $1 + 1 = 2$, $2 + 1 = 3$, $3 + 1 = 4$. Dopustimo samo jednom da $1 + 1$ čini 3 mjesto 2, onda nam je cijeli zbroj propao. Isto tako dopustimo li, da jednom bude dopušteno protiv moralnim zasadama djelovati, već smo u svojoj biti poništili načelo, a s time i moral, i onda smo već uveli razvratnost i raskalašenost. Stoga kršćanski naučitelji uvijek naglasuju, da nije slobodno ni jednu malu laž reći, pa taman o njoj ovisilo spasenje svega svijeta. Time su htjeli istaknuti nepromjenljivost moralnih načela.

Isus je bio, jest i biti će uzor čovječanstvu. Njegova blagost i milosrdje na svakoga se je protezala. Kaže nam sv. Evangjelje, da je i sa grješnicima blagovao. Ali isto tako sjajno

je svijetlila i svetost načela sa njegova božanskoga čela. On je onaj i naučitelj i ovršitelj svih moralnih načela, kakvoga dosada nije bilo. Istina, bio je popustljiv i prama najvišim grješnicima, ali ta je popustljivost bila u milosrdju, u milosti, koju je on obilno svrhu njih izlijevao, nu nije nipošto bila popustljivost u načelu. Načelo je Isusu nešto velikoga, svetoga, od čega se ne smije otkloniti. Za njega je načelo moralno sunce, koje svedjerno mora svijetliti na obzorju čovječanstva.

Divan ti je onaj božanski ideal načela, zbog koga je znao i bič uzeti u svoje ruke, da njime ošine one, koji su svojim životom to načelo gazili!

A jedno takovo načelo jest, da čovjek u ženidbenomu stanju ne smije zapriječiti radjanje. To je samo sobom razumljivo. Istina, nije to prva moralna zasada, koja općenito govori o dužnosti da treba činiti dobro i izbjegavati zlo, ali svakako ne stoji daleko od nje. Stoga ju svaki bez truda može spoznati. Pa kako prve zasade ne trpe nikakove promjene, tako ne trpi ni ova.

Istina, neomalthusijanci, barem nekoji, pokušali su da tu promjenu ustanove. Tako nam Kejovica veli, da bi zapriječanje radjanja bilo nemoralno, kada su roditelji u stanju da dobro svoju djecu uzgoje, dočim ako nisu u stanju uzgojiti poroda, onda zapriječiti radjanje ne može biti zlo.

Time je ona očito ustvrdila, da nešto, što je u sebi zlo i nedopušteno, ipak može postati dobro; ali onda mogla je slobodno i otvoreno reći: to je vazda dobro i svakomu je dopušteno. Zar takovom tvrdnjom nije digla načelo kao načelo? Zar će onda i za drugoga, t. j. za onoga, koji može uzgojiti, to načelo ostati načelo tvrdo, nužno i nepromjenljivo? Ako je jednom potreba, zašto meni nije potreba? Ako je jednom dozvoljeno, zašto meni ne će biti dozvoljeno? I svaki će naći potrebu i razlog, jer će svaki promatrati svoj razlog sa svoga subjektivnoga stanovišta. Time nužno biva načelo prepušteno samovolji pojedinca, a to je već poništenje moralnoga načela. Nikako nije narav načela da bude u našoj vlasti, nego smo mi u vlasti načela, pa svoja djela moramo prama njemu upravljati.

Da je ma samo djelomično popuštanje u načelu njegovo posvemašnje porušenje, za to nam daju očiti dokaz, valjda nehotice, sami malthusijanci. I dr. Spitzer ističe malthusianističku uporabu kao dozvoljeno sredstvo u slučaju potrebe. Ali to po-

puštanje u načelu došlo je napokon do toga, da je napokon dao posvemašnju slobodu, jer veli: „Traži li koja žena takovo sredstvo, koja nije niti bolesna, niti siromašna, nego bi samo htjela da se sačuva od njoj neugodnih začeca, pošto je trudnoća škodljiva ljepoti njenoj, ili ju smeta u društvenom pogledu, valja joj preporučiti ili naravna ili neškodljiva kemična sredstva“.

A kako to? Zar nije prije tvrdio, da je to moralno i dopušteno kod bolesnih i siromašnih? Otkuda da to sada, da je dopušteno i radi ljepote i radi društvenih smetanja? Zar nije nositi dijete i radjati svakoj ženi društvena smetnja? Zar trudnoća ne škodi naravnoj ljepoti svake žene? A onda slobodno će biti svakoj ženi i svakom čovjeku da ne radja!

Naravno morao je doći do ovoga zaključka, kada je moralnu istinu promijenio u njezinoj biti. Tim je jednostavno ona ostala porušena.

Malebranche je govorio, da je veći dio ljudi rek bi nesposoban da učini kakov moralni zaključak iz prvih moralnih načela. Da li Malebranche ima pravo? Ili je pako istinitije ono, kada je rekao, da bi nekim ljudima bila geometrijska istina štetna, oni bi ju izvrnuli?!... (Recherche de la verité II, 10.).

A mi velimo: zašto nam i govorite o moralitetu i dopustljivosti, vi, koji rušite temelje morala!

Humano čuvstvo.

Prije smo govorili o nepromjenljivosti moralnih načela i njihovoj neovisnosti o samovolji pojedinca. Pravo je, što smo rekli, jer moral nije privatno ili posebno dobro, uzeto u zakup od pojedinih osoba, da bude njima samo na dispoziciju i to ako hoće. Moral je općenito dobro — dobro naravi. Dakle dobro sviju ljudi. Svi moraju ta dobra imati i prama njima uredjivati svoja djela. To je razlog, da nema ljudskoga čina, koji nije moralan-etičan čin. Stoga je neko jednom rekao, da etika i u vreću ulazi. I dobro je rekao, jer ne smiješ reći, da je vreća brašna tvoja, ako nije tvoja.

Neomalthusijanci u svojem raspravljanju razmeću se riječima „moral“, „moralan“ i t. d., a ipak, kada hoće da opravdaju svoje nisko stanovište, gledaju da pobjegnu izpred etike, i pozivlju se na humano čuvstvo. To humano čuvstvo diktuje im imperativno, neka liječnik propiše sredstvo, kojim se zapriječi

začeće, kada bi iz porodjenja nastale neugodnosti u obitelji, kao n. pr. bolest majke ili njezino siromaštvo. I dr. Spitzer pozivlje se na to humano čuvstvo, a izričito ostavlja etiku etičarima.

Pošto su ljudi skloni na samilost, i jer je ovo čuvstvo osobito jako kod uzgojena čovjeka, stoga ovaj poziv na čuvstvo mora biti od velikoga upliva. Vidimo dakle, što je čuvstvo u čovjeku i kada se ono nameće imperativno:

Čuvstvo nije drugo nego neka strast (*passio*), a ipak u strogom smislu nije strast, jer svako čuvstvo jest strast, ali svaka strast nije čuvstvo. Pošto je čuvstvo naša strast, onda i ono mora sastojati se u djelima niže tjelesne strane — u poticajima njegovim. Ali taj poticaj pogledom na svoj uzrok različit je u čuvstvu, i odličniji je u njemu, nego li je u strasti. Ta odlika u uzročnosti daje prednost čuvstvu nad strašću. Naime: strast nastaje uslijed spoznaje naše niže strane i njezine požudne moći, koja ide k poznatomu predmetu. Ovaj čin ostaje na istomu stupnju dobrote, na kom su i moći, koje ga izvadjaju. On je dakle nešto tjelesno. Tu idealnosti nikakove nema.

Nu kod čuvstva ipak imade idealnosti. Istina, i čuvstvo je u nižoj tjelesnoj strani, ali svakako ono ima podlogu idealnu — ideja mu je uzrokom.

Čovjek je sastavljen od duše i tijela. Duša sama po sebi nije čovjek, pa stoga ju i nazivlju filozofi „*substantia incompleta*“. Ali ni tijelo nije samo po sebi čovjek. I jedno i drugo zajedno istom je čovjek. Ali to zajedništvo nije sastavljeno i spojeno onako, kao što se dvije stvari među jedna do druge. Takovo sastavljanje bilo bi akcidentalno. Čovjek je jedinstven, jedan, a to će reći, da je spoj između duše i tijela bitan - esencijalan.

Pošto je ovaj spoj bitan, stoga ne možemo čovjeka ni u njegovu djelovanju dijeliti. Nije tijelo jedno područje, u kojemu se proizvadjaju djela ili promjene, a da tih djela i promjena duh ne osjeti. Ali nije ni duh jedno takovo područje, u kojemu se izvadjaju razumna djela, a da upliv tih djela ne osjeti i niža strana. Ljudski psihično-vitalni ustroj mora se pomisliti kao savršeni stroj, u kojemu kucaj jedne žice poradja odziv u cijelomu ustroju. Stoga velike tjelesne strasti uplivaju na duh, i dogadja se, da čovjek često padne, a ne bi bio pao, da nije

bilo strasti. Ali i misli u duhu vrše svoj upliv na tijelo, pa vidimo, da oni, koji su posvećeni pobožnomu i svetomu životu, nekako tu svetost utiskuju i svom tijelu, pa strasti na taj način u njima padaju. To nam je očito iz života svetih ljudi.

Sjedište idejâ naš je duh. Tu je njihov vrutak. Mi mislimo o dobroti, o ljepoti, o milosrdju i t. d. To je sve nešto duhovnog, to su sve ideje — čedo naše duše. Ali ujedno ideje su dan duha. One su sunce, koje svijetli na našem nebu.

Nu to sunce nije samo u duhu, barem svojim učinkom, jerbo ono svojim svijetlom rasvjetljuje i nižu stranu. N. pr. ideja samilosti, čednosti, ljepote nekako je prama našem duhu. Stoga naša razumna požudna strana ide k njojzi. Ali to ganuće, koje je nastalo u našem duhu, u našoj volji spontano i nehotice pobudjuje i našu nižu stranu. T. j. naša fantazija prima onaj poticaj i stvara pomoću njegovom sliku (phantasma) onoga, što je od toga duhovnoga ganuća primila. A na ovu sliku slijedi u nižoj strani ganuće. To ganuće je čuvstvo!

Prema tomu čuvstvo je odraz ideje u nižoj strani. Kako se slika u ogledalu odrazuje, tako se donekle vidi i odrazuje ideja, ili učinak njezin na nižoj strani. Ili da se još ljepšim primjerom poslužimo: čuvstvo je odjek ideje u nižoj strani. Kao što glas odjekuje uz prodolja i ona jeka biva nešto njegovo, tako utisak ideje u nižoj strani biva neki njezin duhovni odjek. To je ideja, ako se smije tako reći, obučena u sjetilno ruho.

Čuvstvo je dakle pojav, koji se jedino poradja u nižoj strani, ali se od strasti razlikuje, ukoliko mu je dao idejni svijet prigodu da se rodi. Stoga kod čuvstva niža požudna moć većma trpi, a kod strasti ona (moć) djeluje, ali ovdje učinak se drugoga proizvodja na njoj — premda ne niječemo, da moć i kod čuvstva djeluje.

Pošto je čuvstvu sjedište u nižoj strani čovjekovoj, a niža strana po sebi nema mjere ni stalnosti, nego se prama raznim prilikama promjenjuje, za to su i čuvstva kod ljudi različita. Imadu viša i niža čuvstva, življa i manje živa. Prama razvitku spoznajne moći, koja je u fantaziji, prama jakosti fizičnoga sustava, prama čutljivosti cijeloga fizičnoga aparata i čuvstvo pada ili raste. I to ne samo kod različitih osoba, nego takodjer kod jedne te iste osobe.

Ali, ovakova čuvstva ne mogu biti pravilom našem dje-

lovanju. To je nešto niže i ako je odraz ideje. To je nešto nesvjesno, što može biti i pretjerano i nedotjerano. To je nešto, što nije stalno i ne može biti pravilom djelovanju. Čovjek je pak razumno biće, pa zato i njegovo djelovanje mora biti razumno.

Što bismo mi sudili o onomu, koji bi imao jako čuvstvo samilosti i radi toga samo razdijelio cijelo svoje imanje drugima? Rekli bismo, da je bezuman.

Onda je jasno, da čuvstvu jednako treba gospodariti kao i strastima. I onda tekar čuvstvo postaje dobro, kad je prožeto razumom, kad je svojom naravnom uzdom obuzdano i umjereneno. Pa ako smo uopće rekli, da se etika ne može odijeliti od ljudskih djela, to pogotovo moramo reći, da se ne smije odatlečiti od čuvstava.

Zabluda je dakle kod malthusijanaca pozivati se na čuvstvo, kada takovo djelo zdrav razum osuđuje, i kada samo čuvstvo onda postaje ljudsko-humano, kada ono svijetlo razuma slijedi.

Zabluda je, i to golema, kada neko misli, da je ovlašten zabaciti etična načela ili raditi protiv njih stoga, jer po svom zvanju nije svećenik ili kakov crkovenjak. Zar su samo svećenici dužni paziti na moralna načela? Rekli smo: etika je universalno dobro razumne naravi, pa stoga moraju paziti na nju svi ljudi bez razlike staleža i prama etičkim načelima moraju sva svoja djela upravljati ne isključivši ni čuvstva.

I tko tako radi, taj istom radi humano!

Druga su vremena.

Dr. Spitzer govoreći o sv. Pismu i starim vremenima, u kojim je ono pisano, misli, da je onda mogao biti opravdan nazor, koji ono ističe, a taj je: dužnost radjanja. Nu to je onda bilo! Onda su bila druga vremena, koje mi patrijarkalnim zovemo. Tada naroda nije bilo u obilju, a ljudi su mogli lako živjeti. No danas su životne i socijalne prilike sasvim drukčije. Svijeta se je narodilo preko mjere, a prilike za uzdržavanje života jako su mučne i teške. Stoga sada ne može biti takove dužnosti.³⁶

Nama je drago upozoriti na činjenicu, da i dr. Spitzer

³⁶ Lieč. Viestnik I. c.

priznaje potrebu radjanja radi samoga društva, barem za ona prva patrijarkalna vremena.

Ali mi kažemo, da je i danas potreba radjanja radi društva. No druge su danas prilike!

Zaista danas se drukčije žive nego u staro patrijarkalno vrijeme. Onda nije bilo ni željeznica, ni parobroda, nije bilo raznih izuma, koji olakšavaju život na svijetu. I ako u tomu postavimo promijenjene prilike, onda ova tvrdnja ima pravo. Ali nema pravo, kada misli, da su promijenjene prilike pogledom na dužnost radjanja.

Zar i danas nije potreba od radjanja? Ako je radjanje u ovomu redu providnosti jedini put, po komu Bog stvara ljude, onda moramo reći, da je ono i danas jednako nužno i potrebno.

Mi priznajemo, da danas ima više pučanstva, nego ga je bilo u prastaro vrijeme. Ali što odatle slijedi? Zar je time dužnost radjanja prestala? Svaka stvar ide svojoj visini i savršenosti. Iz male klice razvija se ogromno stablo. I ono dok može, uvijek pušta u visinu i širinu svoje grančice. Težnja širenja i rasta kod njega je naravna i nije manja onda, kada je ono u bujnosti, od one, koju je imalo u početku.

Nešto slična možemo reći i o čovječanstvu. Prvi čovjek sa svojom družicom bio je pozvan da uspostavi ljudsko društvo. To je početak njegov, prva klica njegova! I ovo moralno stablo raste i raste vijekovima i širi svoje grane na sve strane ovoga svijeta. Pa kakova je bila dužnost kod prvih roditelja, da postave temelj njegov, tako je dužnost kod njihovih potomaka, da se ovo društvo uvećava i širi. Niti ima, a niti može biti razlike između ovih dužnosti. I ako se žigoše djelo Onanovo kao gadno i nemoralno, to jednako mora biti i danas gadno i nemoralno — i atentat na društvo.

Slabi su razlozi, kad nam se kaže, da je danas teže živjeti, nego li je bilo u stara vremena. Ovdje nije pitanje o usporedjivanju teškoća sadašnjega i ondašnjega vremena za život, nego o moralnosti čina i atentatu na društvo ljudsko. Ali, ako i na te teškoće pazimo, moramo reći, da su one na fantaziji osnovane, ili da se to samo tako, kaže, da se uzakoni jedno nedjelo.

Malthus je mislio, da bi svijet morao brzo propasti od glada, ako se bude u onakovoj progresiji množio kao dosada.

Dosta je vremena proteklo, od kada je Malthus to pisao, a svijet se je silno množio, pa ipak to množenje nije mu donijelo glada ni smrti. Novi su se izvori blagostanja ljudstvu otvorili, pa i zemlja pod vještijom kulturom bolje danas radja, nego je prije radjala. Stoga veli Belliot,³⁸ da bi Francuska mogla do 100 milijuna hraniti, kada bi bila racionalno obrađena. A gdje su razna trgovačka prometala, koja nam olakšavaju uvoz i izvoz prama potrebi svakoga pojedinoga kraja.

Nije se dakle ispunila sanja protestantskoga svećenika, a nije ni ova dra. Spitzera. Pače mi očito velimo: danas je laklje živjeti, nego li je bilo u prastara vremena.

Ali zašto nas gospoda malthusijanci sile, da vrludamo po prastarim vremenima, kada imademo očite primjere pred našim očima:

Njemačka se je u pučanstvu podvostručila poslije rata od god. 1870. Naravno, prama teoriji Malthusovoj morali bi ljudi u Njemačkoj već sada umirati od glada, ili barem morali bi biti u najskrajnijoj bijedi; i moralo bi tamo vladati proverbski siromaštvo.

Ali sve se je dogodilo obratno. Njemačka je sa rastom pučanstva stjecala sve veću snagu. Obrt, trgovina, znanosti, umjetnosti došle su u onoj zemlji do vrhunca. A sa većim stupnjem kulture raslo je i bogatstvo. Od onoga vremena Njemačka je u svemu imponovala cijeloj Europi. A sada, kada je najviša potreba nastala domovini, kad je naime svom silom buknuo evropski rat, očito se vidi, koja je blagodat za domovinu radjanje. Onaj podvostručeni broj Njemačke pružio joj je moć, da može staviti na bojne poljane silne legije, koje se neustrajivo bore dajući svoju krv za domovinu. I pred jednom Njemačkom zamišljene su i prđaju udružene evropejske sile.

Kod Francuske od god. 1870. sasvim je obratno bilo u tomu pogledu. Ona nije rasla u broju svojih sinova. Nemoral je izjedao obiteljski život, pa ljubav roditeljska ostala je bez ljubavi. I tako danas Francuska nije viša od one, koja je podlegla na bojnim poljanama spomenute godine. A da li je to usrećilo onu zemlju? Da li je stoga postala bogatija, kulturnija i naprednija od svoje suparnice Njemačke? Nije! To Francuskoj nije donijelo nikakove prednosti ni kod kuće, niti u vanjskom svijetu.

³⁷ Belliot: Manuel de sociologie str. 278.

Francuski je narod zanosan i duhovit. Pun je samosvijesti i ponosa. Njegov poraz sedamdesete godine bio je ljuta rana, koja ga je od onda svedjerno tištila, i on od tada svedjer sanja o osveti. Revanche postala je programom cijeloga naroda. I taj čas osvete danas je došao! Ali, tko da osveti Francusku? Zar djeca i sinovi njezini? A kako će, kada je ona djecu svoju davno uništila? Kako će, kad su roditelji prije svomu narodu grob iskopali, nego li su ga u zipku položili? Zove sada domovina Francuska, vapije djecu svoju, a djeca se ne odazivlju, i ne čuju poziva njezina, jer ih nema. Roditelji nisu imali ljubavi prama svojoj djeci i nisu joj život dali, a sada djeca ne čute ljubavi prama svojoj sebičnoj roditeljki, i ne će da joj dadu svoga života! Revanche se ispunja potpuno, ali revanche zakona naravi! Stoga ona velika, ponosna Francuska prisiljena je da zove u pomoć crnce, neka joj barem oni sačuvaju život, kada nema djece vlastite, da joj osvete sramotu!

Ljubav prama domovini svakomu je čovjeku prirodjena, jer se ona sa njegovim životom svezala. Ona zemlja, u kojoj smo nikli i koja nas sada hrani kao svoju djecu, već samo time postaje dio našega života. I mi se od nje ne možemo odijeliti. Stoga je ljubav prama domovini jaka i neustrašiva.

Ali ta je ljubav i dužnost! Dužni smo da doprinosimo dobrobiti i sreći njezinoj, pa kada bi trebalo, morali bismo i život svoj za nju dati.

Upravo stoga svaki griješi, tko ovoj dužnosti ne odgovara. Ali najgadniji i najniži grijeh prama svojoj domovini jest njezino izdajstvo. I najprimitivniji narodi smatraju izdajnika domovine izrodom, koji svedjerno na svomu čelu nosi utisnut žig sramote. Efijalte nam je još živi primjer toga i ako taj primjer potječe iz grčkih bajnovitih vremena.

A neomalthusianizam najperfidnije je moderno izdajstvo vlastite domovine. Domovina ima pravo na svoj život i na svoj procvat. A to će reći: ima pravo da se radjaju njojzi vjerni sinovi, koji će obnavljati njezin život i učiniti ju silnom i jakim. Pa kada on (malthusianizam) to priječi, onda njegov zločin biva najgadnije protudomovinsko djelo.

Svi oni, koji su zadojeni duhom slobodarstva i bezvjerja, znadu vikati i deklamovati o domovini i ljubavi domovinskoj. U ime toga rodoljublja znadu se dizati tužbe protiv crnomu natražnomu Rimu kao zatorniku rodoljublja. Tako je i „Slo-

boda“ u Splitu pisala: otkada je zasjeo na Papinsku stolicu Pio X., stigao je hrvatski narod udarac za udarcem. Rekao bih, da te ljude izjeda sveta domovinska ljubav! Ali kada se javno uči i širi nemoral u novinstvu, u književnosti, u znanstvenim i liječničkim revijama, onda oni kao da toga i ne vide i ne čuju! onda to prolazi pod imenom kulture za dobro naroda!

Dā, druga su vremena!

Posljednja riječ.

Iz svega što do sada rekosmo, jasno nam je, na kako slabom temelju počiva malthusijanistički i pokret i nazor. Jasno je i to, kako taj nazor nije drugo nego rušenje obiteljskoga života. U njemu nije obitelj ono mjesto, gdje se ljubav raspliće i cvate. Nije obitelj perivoj pun života i raznoga ugodnoga cvijeća. U njemu je obitelj samo jedna golijet, jedna pustara bez zelenila, bez života i proljetne ljepote. Tamo slavulj ne pjeva, niti potočić žubori. Tamo samo vihor od vremena do vremena bjesni, a nesnošljiva žega izgara i pali. — Vihor! To su požude, koje bjesne u nižoj strani. Žega! To je blud, što izjeda dušu i tijelo.

To nije obitelj! To je bludilište!

Koliko je veći i uzvišeniji kršćanski nazor! Za nas je ljubav prvi uslov obitelji. Ali ne ljubav kao strast. Jer to nije ljubav — to je strast, to je sebičnost. Nego ljubav kao krjepost. Ona ujedinjuje dvije duše. Zaručnik i zaručnica postaju jedno srce i jedna duša svojim mislima, težnjama, željama i t. d. Tu nije sebičnost princip ujedinjenja, nego sasvim nešto oprečnog, nešto duhovnog i idealnog, što mi nazivljemo svetom kršćanskom ženidbenom ljubavlju.

Stoga u kršćanskomu nazoru obiteljska ljubav ne može i ne smije pasti do gadnosti; ne može i ne smije uključivati ništa, što je nedolično i nisko. Ona uvijek stoji visoko nad blatom zemaljskim i ostaje uvijek krjepost ljubavi.

A krjepost je svaka djelotvorna. To po gotovo moramo reći o ljubavi, jer je ona najveća i najizvrsnija, i jer je ona duša svake krjeposti za svrhunaravni život. To je ona krjepost, koju Bog ulijeva u našu dušu i koja imade neke sličnosti sa njegovom vječnom ljubavi. Ona nas nekom tajnom silom uzdiže

nad ovaj svijet i uznosi do njegove ljepote i s njom nas ujedinijuje.

A Bog je djelotvoran. Njegova božanska ljubav prodrila je iz vječnosti u kaos, u ništavilo eksistencije. Tu je razvila svoju snagu i toplinu, i na njoj se je ukazao ovaj svijet sa svom raznolikošću života. Stoga kažemo, da je On iz svoje ljubavi ovu vasionu stvorio!

A mi, jer posjedujemo sličnost njegove ljubavi, ujedno moramo posjedovati i sličnosti njegove djelotvornosti, naime: i naša ljubav mora biti djelotvorna. Pa o tomu napokon i svak znađe. Još stari su to upoznali i govorili su, da je amor diffusivus sui. Sv. Pavao davao je ljubavi svojstva svih krjeposti veleći: Caritas patiens est, benigna est: Caritas non aemulatur, non agit perperam, non inflatur, non est ambitiosa, non quaerit quae sua sunt, non irritatur, non cogitat malum etc. (Corin. 13, 4). To znači, da je ljubav ona snaga, kojom čovjek djeluje ne samo za se i za svoje vjekovito dobro, nego i za čovječanstvo i po njojzi doprinosi onomu djelu, koje je Bog iz ništa stvorio.

I baš u obitelji ona je svoju osobitu funkciju primila. Tu se naime na osobiti način vidi njezino uzdignuće do vlasti i snage stvaranja. Po njoj obitelj postaje perivoj pun života i bujnosti, po njoj je obitelj jedna krasna oaza u pustinji. Tu se dječica vesele i igraju, i majka ih gleda kao svoju sreću, svoje najviše blago. A otac — u svijetu, u radu, izložen neugodnostima i nevoljama, osjeća svu prazninu svijeta i života na njemu. Ali njegova pamet poljeće njegovu dragomu pragu. On tamo u duhu gleda svoju drugu, svoju dječicu. I odmah mu je laglja teškoća života. Tješi ga, da će večeras počiniti u njihovu zagrljaju i njihovoj ljubavi. Pa kao što putnik našavši oazu osjeti sreću poslije truda i žedje, tako i čovjek u toj oazi na svijetu osjeti u obitelji svu i jedinu sreću svoga života. Tude, u zagrljaju svoje dječice i svoje družice zaboravlja na nevolje, na križe, na uvrede... Otolen slobodno podiže s njima svoje oči prama onomu, koji mu je tu sreću na svijetu dao.

Oh kako je uzvišena kršćanska obitelj, koja na ljubavi žive i njome raste. To nije bludilište, što smrdi i zapahiva emradom groba — pakla. To je raj zemaljski, u komu miriše cvijeće kršćanskih krjeposti.

Takova obitelj je sreća domovine! Takova obitelj poradja

djecu plemenitu, krjeposnu, zdravu, jaku i zanosnu za svoju domovinu.

Da je gosp. Spitzer i njegovi drugovi na ovo mislio, da je bar mȃlo svijetlo idealizma bilo u njihovoj duši, možda bi opazili ljepotu kršćanskoga nazora, možda bi oćutili, da smrdi ono, što su se usudili preporučiti svojem marodu.

Bilješke iz bogoslovske literature.

Volja kao faktor u duševnom životu. 1. Dok se teoretskom filozofijom mogu sustavno (ne diletantski!) baviti samo spekulativno gradjeni umovi, za praktičku se filozofiju zanima svaki misaon ćovjek, a njena se potreba namiće svakome, tko Źeli svrsi shodno udešavati svoj život. Problem ljudske volje imade u filozofiji upravo tako ćarobnu privlaćivost, kaošto je i ćarobna njena moć u stvaranju životnih oblika. Već je Schopenhauer izrekao, da se u rješavanju ovog problema oćituje snažnost filozofijskog duha. I doista vidimo, kako je upravo problem volje onaj faktor, koji je i Schopenhauera i svu antimetafizićku Kantovu školu opet prebacio iz empirićeke sfere u metafizićki svijet. Tako je volja preuzela odlučnu ulogu u filozofijskom umovanju, kaošto je dominantan njezin poloŹaj u praktićeom životu. Moderna psihologija, kao najnovija faza filozofijskog stvaranja, poćinje joj obraćati svu paŹnju. Nakon što su H. J. Watt,¹ pa Narcis Ach,² Sigwart³ i drugi naućenjaci stali eksperimentalno istraŹivati volju, moŹemo oćekivati, da će znanost zaći i u ovu najtajnovitiju dubinu ljudske duše. Zato pozdravljamo u tom smjeru i najnovije djelo J. Bessmera,⁴ te nam je nakana ovdje iznijeti nekoliko rijeći o tom djelu.

¹ Archiv für die ges. Psychol. 4. (1905).

² Über die Willensstätigkeit und das Denken (Göttingen 1905); Über den Willensakt und das Temperament (Lpzg. 1910). Rasprave Achovih ućenika (Glässner, Hillgruber, Wiedenberg, Rux i dr.) iznose „Untersuchungen zur Psych. u. Phil.“ (I. B. Lpzg. 1912).

³ Kleine Schriften. Zweite Reihe². Der Begriff des Wollens u. sein Verhältniss zum Begriff der Ursache (Frbg. (1889).

⁴ Julius Bessmer S. J. Das menschliche Wollen (Frg. Herder 1915).